

uitgeschoven post worden voor de opperrabbijnen die nieuwe, wetenschappelijke inzichten opdeden en vaak onder Duits-joodse invloed het jodendom herformuleerden in nieuwe termen. Dit leidde in Nederland tot een specifieke vorm van gematigde orthodoxie, die zeker op het platteland kon botsen met diepgewortelde volksvroomheid. Sommige godsdienstonderwijzers stelden zich volledig in dienst van een programma van beschaving en morele opvoeding en werkten de inzichten van de rabbijnen in de praktijk uit. Andere godsdienstonderwijzers daarentegen vormden juist een conservatieve buffer voor de traditionele plattelandsvroomheid en hielden nieuwe inzichten juist tegen.

De cruciale rol als ‘cultural intermediary’ leidde in de tweede helft van de negentiende eeuw tot een nieuw zelfvertrouwen bij de beroepsgroep en een toenemende professionalisering. De eerste uiting daarvan is de oprichting in 1850 van de ‘Vereeniging van Israëlitische Godsdienst-onderwijzers in Zuid-Holland’ door enkele vooruitstrevende intellectuele godsdienstonderwijzers, zoals A.D. Lutomirski (Rotterdam) en L. Borstel (Oud-Beijerland). Veelzeggend is hoe zij de taak van het godsdienstonderwijs formuleerden: ‘s Menschen vorming, beschaving en heil’ – de eerste twee doelen werden ook in het maatschappelijk onderwijs beoogd, maar dat kon niet van het ‘heil’ dat op joodse les werd nagejaagd gescheiden worden. Uiteindelijk vormden de drie begrippen een eenheid. De vakvereniging werd opgericht ‘tot verheffing van den stand onzes schoolwezens’, om de miskenning en achteruitstelling van de godsdienstonderwijzer tegen te gaan.

De ambities van de Zuid-Hollandse vereniging waren groot. Het is duidelijk dat de onderwijzers meer respect voor hun beroepsgroep wilden. Dat moest deels bereikt worden door de kwaliteit van het joodse onderwijs te versterken. Daartoe zouden de leraren bij elkaar op inspectie gaan en elkaar tips geven, samen bijeenkomsten houden om verder te leren en te studeren, materiaal uitgeven tot verbetering van de lespraktijk.²⁴ De vereniging hield het niet lang uit, na zo’n vijf jaar verdween die weer van het toneel.²⁵ In 1863 werd er echter een soortgelijke vereniging opgericht voor Groningen en Drente, waarbij ook nadrukkelijk – bij gebrek aan een nationale vereniging – godsdienstonderwijzers uit de rest van het land werden uitgenodigd mede lid te worden.²⁶ Een centrale rol in die noordelijke vereniging vervulde de Groningse hoofdonderwijzer S.J. van Ronkel – opnieuw een intellectuele onderwijzer die duidelijk verder keek dan de meeste van zijn beroepsgenoten.²⁷

Ondertussen was de financiële en arbeidsrechtelijke positie van de godsdienstonderwijzer precair. Velen leidden een kommervol bestaan van hard sappelen en wisten ternauwernood het hoofd boven water te houden. Besturen konden onderwijzers naar wille-

²⁴ *Reglement voor de Vereeniging van Israëlitische Godsdienst-onderwijzers in Zuid-Holland. Opgericht te Rotterdam, 30 Kislaw 5611 / 5 December 1850* (Rotterdam 1851), citaten op 4-5.

²⁵ *De Grondwet* 8 mei 1855.

²⁶ *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* 21 maart 1863; ‘Vereeniging van Israëlitische Godsdienst-onderwijzers’, *Provinciale Drentsche en Asser Courant* 23 juni 1864.

²⁷ Stefan van der Poel, *Joodse stadgers. De joodse gemeenschap in de stad Groningen 1796-1945* (Assen 2004) 43-49.